

Вивірка (*Sciurus vulgaris*) в околицях Києва 100 років тому (1924–1927)

Олександр Данилович

Державна науково-дослідна мисливська лабораторія України (Київ)

DANYLOVYCH, O. The red squirrel (*Sciurus vulgaris*) in the vicinity of Kyiv 100 years ago (1924–1927). — The adapted translation of the article ‘On the red squirrel’ (Danylovych 1925), which was published in the journal of the All-Russian Industrial Cooperative Union of Hunters (the antecedent of the USHF, now known in Ukraine), is presented. The article contains valuable data on the distribution of the species in suburban green areas that have been preserved to this day (in particular, Pushcha-Vodytsia and Holosiivskyi Forest), important information on nest building, nest location and reproduction, and features of parental behaviour. The autumn aggregations of squirrels in feeding grounds are also considered. The morphological features (morphometry, colouration details) of the squirrels are presented. Data on the currently known museum specimens collected by the author are presented.

Передмова редактора¹

Дослідник, працю якого тут представлено, — один з активних природознавців та музейників Києва першої половини ХХ ст., один з ключових таксидермістів і по суті утримувачів Зоологічного музею Української сільськогосподарської академії, відомий фенолог. У 1927 р. О. Данилович опублікував в журналі «Охотник» статтю «О белке» [Данилович 1927]. Ця публікація (як і подібні його праці 1925 та 1929 рр. у тому самому виданні) виявилася бібліографічною рідкісністю, і тільки дякуючи наполегливості колеги Павла Панченка її вдалося знайти в букіністичних нетрях. Власне, це й дозволило надалі розпізнати, відредагувати й перекласти українською текст статті, який наводиться тут майже без змін. У переліку змін: оформлено таблицю з текстових даних, впорядковано бібліографію, зроблено резюме і передмову, дано окремі пояснення у примітках. Також додано розділ про зразки вивірок, зібраних Даниловичем, які збереглися в Національному науково-природознавчому музеї НАН України, що зроблено на підставі даних з нарису про дослідника, представленого в цьому виданні [Загороднюк 2023]. На основі того ж джерела наведено і тогочасну найбільш імовірну афіліацію — Державна науково-дослідна мисливська лабораторія України.

¹ Редактором є І. Загороднюк, який і виступив ініціатором циклу розвідок стосовно О. Даниловича (~1903...~1953) та його наукового спадку, окремі сліди чого виявлено в ННПМ.

Місця дослідження вивірок

У № 11 «Мисливця» за 1925 рік я вже писав про те, що в околицях м. Києва вивірка не є рідкістю [Данилович 1925]. Особливо часто це звірятко трапляється в мішаних, переважно хвойних лісах по річці Ірпінь, У великій кількості я спостерігав вивірок і знаходив їхні гнізда біля сіл: Романівки, Мостища, Стоянки. Пильні, Шевелівки, Гути, Бучі, а також поблизу дачного селища «Пуца Водиця». У величезному Дубечанському лісовому масиві, розташованому по річці Десні, за словами лісників, вивірка дуже нечисленна. Я особисто бачив тут восени 1926 року під час полювання на зайців одну вивірочку, що трималася в молодих соснових посадках.

Гнізда та розмноження

Гнізда білок я знаходив, головним чином, на молодих соснах, ближче до вершини дерева, зазвичай між стовбуром і однією з бічних гілок. Гніздо робиться із сухої трави, деревного лубу, волокон конопель, моху і лишайників, а зверху обов'язково обвивається гілками сосни. Зрідка трапляються гнізда, зроблені тільки зі соснових гілок. Останнього типу гнізда дуже неміцні і є, ймовірно, тимчасовими притулками для самців. Наявне в мене зараз гніздо (від 6 травня 1927 р.), у якому були маленькі вивірчата (забрані вивіркою після того, як я оглянув гніздо), має приблизно такі розміри: висота — 14 см, діаметр 40 x 32 см. Це гніздо зроблено винятково з лубу (найдрібніших ниток кори осики) і оповите гілками сосни.

У квітні вивірка мече дитинчат. Наприкінці квітня і на початку травня я знаходив сліпих вивірчат. 6 травня 1927 року біля села Мостище я оглянув два гнізда і в обох знайшов молодих. Гнізда розташовувалися на середньої величини соснах, на висоті близько 8 метрів від землі. В одному гнізді було п'ять, а в іншому — чотири сліпих дитинчати. Забарвлення маленьких вивірчат було схоже з літнім хутром старих особин (молоді другого гнізда були, як мені здалося, дещо сірішими на боках). Знайдені вивірчата мали 10–13 см довжини (від кінця носа до *anus'a*), хвіст — 10 см.

Будучи потривоженою, вивірка залишає гніздо, особливо якщо в ньому є молоді, вкрай неохоче і, наприклад, зовсім не звертає уваги навіть на сильний стукіт палицею по стовбуру дерева, на якому розташоване гніздо. Тільки, коли я добирався до самого гнізда, звір вискакував і, якщо в гнізді були дитинчата, виявляв сильне занепокоєння, шохвилини «цокаючи» і «нявкаючи». Якщо зняти і забрати гніздо з молодими, то вивірка за гніздом не слідує. З оглянутого людиною гнізда вивірка обов'язково забирає дитинчат одразу ж після того, як людина піде. 19 травня 1927 р. біля с. Мостище я спостерігав молоду вивірочку, яка лише кілька днів тому покинула гніздо. Я досить довго розглядав звірка, який нерухомо сидів на кострубатій сосні. Коли я зробив різкий рух рукою, звірятко моментально зникло.

Іноді гнізда розташовуються на деревах, що стоять у безпосередній близькості (5–10 кроків) одне від одного. 10 травня 1927 року біля кол. «Імшаного» на просторі у двадцять кроків я знайшов п'ять вивіркових гнізд. У старих гніздах верх завжди буває скинутий, а вистилка сильно пом'ята.

Осінні скупчення

Восени вивірки збираються у великій кількості в густих заростях ліщини на межі старого лісу. Теплою сонячного дня 6 жовтня 1926 року в лісі «Пуща Водиця» (біля дачі Вернера²), за годину до заходу сонця, проходячи лісовою стежкою, я почув сильний шум, який, як виявилось, видає ціла громада вивірок, що бігали по м'якому килиму опалого листя в дуже густих заростях ліщини і дуба. Часом звірята показувалися на відкритих місцях, іноді затівали бійки. У книзі С. І. Огнева та К. А. Воробйова «Фауна хребетних Воронежської губернії» [Огнев & Воробьев 1923]³ наведено такий цікавий витяг зі щоденника П. Баранця за спостереженнями у Воронежській губ. (1895):

«У вересні (або наприкінці серпня), коли в чорноліссі досягають жолуді та горіхи, вивірки тримаються там цілими сім'ями, особливо на околицях листяних насаджень, до яких прилягають хвойні; у ці останні вивірки перебираються на нічліг, відпочиваючи в зелені сосен. ...» (стор. 154).

На зиму вивірка у нас, імовірно, не засинає, бо часто на снігу можна знаходити сліди.

Морфологія

Розміри (у м'ясі)⁴ добутих мною двох самців від 6 жовтня 1926 р. (Пуща Водиця) наведено в таблиці (табл. 1).

Таблиця 1. Метричні ознаки здобутих вивірок (Пуща-Водиця, 6.10.1926)

Вимір (у міліметрах; усі розміри зроблені циркулем)	№ 1	№ 2
довжина тіла (відстань від кінця носа до anus'a)	219	215
довжина хвоста (від anus'a до кінця)	184	179
хвіст із кінцевими волосками	242	239
довжина вуха за розрізом (від верхньої найвіддаленішої частини до найнижчої)	32,0	31,5
довжина ступні задньої ноги (без кігтів)	54,4	54,5

² В оригіналі — «дача Бернера», що напевно є опискою. «Дача Вернера» — доповід відомий для тогочасних екскурсій і колекційних зразків топонім і в давніх описах міського життя можна знайти і трамвайну зупинку «Дача Вернера». — *Прим. ред.*

³ Автор подає це видання у тексті, без бібліографії, позначаючи його як «1924», що є одним з поширених, проте неправильних цитувань. — *Прим. ред.*

⁴ Термін наразі не вживаний. Напевно мова про вимірювання свіжоздобутого звірка, тобто не виміри по тушці або шкірці, як ще могло бути при обробці зібраних зразків. — *Прим. ред.*

Рис 1. Вивірки з околиць Києва, зібрані О. Даниловичем, в колекції ННПМ: зверху — окол. Києва, Старо-Петрівське лісництво, біля с. Шевелівка, ♀, № 511, 13(26).04.1929; знизу — Київ, окол. с. Пильни, ♂, № 446, 2(15).10.1927. Фото І. Загороднюка.

Вібриси чорні. Здобуті звірята перебувають у періоді досить інтенсивної линьки (особливо зверху). Боки сірі. Один екземпляр вирізняється дуже темними чорнуватими вушними китицями. У Зоологічному музеї Київського університету є набита шкурка абсолютно білої вивірки⁵.

Колекційні зразки

Окрім згаданого в розділі морфології альбіноса в колекції ЗМ Київського університету, зразки вивірок, зібрані автором, збереглися а ННПМ, зокрема у відділі зоології та відділі палеонтології. Такими є [Загороднюк 1923]:

Зразки, збережені de facto: • 1 екз., ок. м. Київ, Пильня, 15.10.1927 (шк #418 + чр #486); • 2 екз., с. Мостище, Макарівський р-н, Київська обл., 10.05.1929 (шк #517); • 1 екз., с. Шевелівка⁶, Київська обл., 13(26).04.1929, шк #511 [= #414 по стар. журн.].

Зразки, про які є записи в журналах обліку: • 2 екз., Пуща-Водиця, ок. м. Київ, 22.10.1927 (чр #2455, шк #415, 419); • 1 екз., Пуща-Водиця, ок. м. Київ, 29.10.1929 (шк #416); • 1 екз., м. Київ ([без дати], чр #2219).

Згаданих тут зразків з Пущі Водиці (2 екз. від 6.10.1926) у колекції не збереглося, проте збереглися інші зразки з цього та інших місць, згаданих в цьому тексті. Це важливий факт, який свідчить про «міграцію» колекцій, яка найімовірніше відбулася у такій послідовності:

⁵ Зразок втрачено. Колекції ЗМКУ згоріли разом із будівлею 6.11.1943. — Прим. ред.

⁶ Нині відоме урочище Шевелівка, розташоване через річку (Ірпінь) від с. Червоне (інша Шевелівка на Харківщині, що помилково вписано в каталозі музею 2005 р.). — Прим. ред.

1) автор (1926–1929 як роки здобування відомих зразків) → трансфер до ЗМКУ (1933, коли було відновлено роботу КДУ) → ЗМКУ (1933–1942) → перенесення колекцій до будинку ВУАН у зв'язку з об'єднанням музеїв КДУ й УАН у 1942–1943 рр.) → ЗМ при Інституті захисту рослин (1942–1943) → ЗМ при ІЗАН (1944–1995) → ННПМ (1996–дотепер).

Література

Данилович, А. 1925. [О белке]. *Охотник*, № 11: [N.V.]

Данилович, А. 1927. О белке. *Охотник*, № 10: 24–25.

Данилович, А. 1929. Еще о белке. *Охотник*, № 1. [N.V., цит. за Мигулін 1938]

Загороднюк, І. 2023. Олександр Данилович — дослідник фауни Подніпров'я, колектор та музеолог. *Novitates Theriologicae*, **16**: 164–167. [CrossRef](#)

Огнев, С. И., К. А. Воробьев. 1923. *Фауна позвоночных Воронежской губернии*. Новая деревня, Москва, I–XI + 1–254.

ДАНИЛОВИЧ, О. Вивірка (*Sciurus vulgaris*) в околицях Києва 100 років тому (1924–1927). — Наведено адаптований переклад тексту загубленої в часі статті «Про вивірку» (Данилович 1925), опублікованої в часопису тогочасного Всеросійського промислово кооперативного союзу мисливців (прообраз відомого тепер в Україні УТМР). Стаття містить цінні дані щодо поширення виду в приміських зелених зонах, що збереглися й дотепер (зокрема Пуща-Водиця та Голосіївський ліс), важливі відомості про гніздобудування, розміщення гнізд і розмноження і особливості батьківської поведінки. Розглянуто також осінні скупчення вивірок в місцях жирування. Наведено морфологічні особливості (морфометрія, деталі забарвлення) вивірок. Представлено дані про відомі на сьогодні колекційні зразки, зібрані автором.